

elliflerinin rivayetleriyle karşılaştırmıştır. Ayrıca Güney Arabistan'daki Arap lehçeleri ve özellikle Yemen tarihiyle meşgul olmuştur.

Eserleri. 1. *Târîhu'l-‘Arab kabale'l-İslâm* (I-VIII, Bağdat 1950-1960). Cevâd Ali, daha sonra genişleterek yeniden kaleme aldığı ve *el-Mufaşşal fi târîhi'l-‘Arab kabale'l-İslâm* adıyla yayımladığı (I-X, Beyrut 1968-1973) bu eserinde Câhiliye devri Arap tarihi kaynaklarını, Arap yarımadasının coğrafi durumunu, Araplar'ın nesebini, tarihini, Sâmilîler, Keldânîler, Farslar, yahudiler, Yunanlılar ve Romalılar'la münasebetlerini, Kuzey ve Güney Arabistan'da kurulan İslâm öncesi devletleri, Araplar'ın dinî, siyasî, iktisadî, içtimâî ve medenî durumlarını, Hicaz bölgesini, Mekke, Medine ve Taîf şehirlerini, Kâbe ve hac tarihini, Arap panyalarını ele alıp incelemiştir. 2. *Târîhu'l-‘Arab fi'l-İslâm: es-Sîretü'n-nebevîyye* (Bağdat 1961); 3. *Esnâmü'l-‘Arab* (Bağdat 1967). 4. *Târîhu's-şalât fi'l-İslâm* (Bağdat 1968).

Bu kitaplar yanında Cevâd Ali, içlerin- de "Mevâridü Târîhi't-Taberî" (*MMİlr.*, I [1950], s. 143-231; II [1951], s. 135-190; III [1954], s. 16-56; VIII [1961], s. 425-436) ve "Mevâridü Târîhi'l-Mes'ûdî" (*Sumer*, XX/1, 2 [1964], s. 1-48) gibi değerli makaleler kaleme almış, ayrıca İdrîsî'nin *Şûretü'l-arz (Harâtâtü'l-‘âlem)* adlı eserini neşre hazırlamıştır (Bağdat 1951).

BİBLİYOGRAFYA :

G. Avvâd, *Mu'cemü'l-mü'ellifîne'l-‘Irâkıyyîn*, Bağdat 1966, I, 283-284; Bâkir Emîn el-Verd, *A'lamü'l-‘Irâkı'l-hadîs* (1869-1969), I, 235-236; Sâlih Ahmed Ali v.dğr., "ed-Doktûr Cevâd Ali", *MMİlr.*, XXIX/1 (1408/1988), s. 282-294.

MUSTAFA FAYDA

CEVAD PAŞA

(1851-1900)

Osmanlı sadrazamı, müellif.

Afyonkarahisarlı Kabaağaçlızâde Mîralay Mustafa Âsım Bey'in oğludur. Şam'da doğdu. Henüz on bir yaşında iken babasını ve annesini kaybetti. Rumeli Kazaskeri (daha sonra şeyhülislâm) Âtıfzâde Hüsameddin Efendi tarafından himaye edildi. İlk öğrenimini Bursa'da yaptı, askerî idâdîyi bitirdikten sonra Mekteb-i Harbiyye'ye girdi. 1871'de burayı bitirdi ve Erkân-ı Harbiyye sınıfına dahil oldu. Daha sonra yâver-i harb-i şehriyârlığe getirildi. Sarayda bulunduğu sırada sürekli okuyarak bilgisini genişletti. Bu ara-

da kaleme aldığı *Ma'lûmâtü'l-kâfiye fi memâlik-i'Osmâniyye* adlı eserini padişaha takdim edince mükâfât olarak binbaşılığa yükseltildi. Bir süre Harbiye Mektebi'nde matematik hocalığı yaptıktan sonra Beşinci Ordu Erkân-ı Harbiyyesi'ne gönderildi. Doksanüç Harbi'ne Tuna cephesinde katıldı ve başarıları üzerine miralaylığa terfi etti. İstanbul'a dönünce Davutpaşa ve Rami'de istihkâm-lar yaptırdı. Savaşın sona Sırbistan, Yunanistan, Rusya ve İran sınırları belirleme komisyonlarında bulundu. Dönüşünde bir süre *Cerîde-i Askeriyye* gazetesinin başmuharrirliğini yaptı. 1884'te Çetine sefiriğine gönderildi. Aynı yıl mirlivalığa yükseldi. 1888'de Teftiş-i Askerî Komisyonu üyeliğine getirildi. 1889'da ferik oldu ve ertesi yıl Girit Askerî Fırkası Erkân-ı Harbiyye reisliğine tayin edildi. Burada aynı zamanda Girit valî vekilliğini de üstlendi.

Girit'teki çalışmaları II. Abdülhamid'i çok memnun eden Ahmed Cevad Paşa 1891'de önce müşirliğe, ardından da sadrazamlığa getirildi. Sadrazamlık döneminin en önemli hadisesi Ermeni meselesi ve bunun doğurduğu problemlerdir. Önce Merzifon, Yozgat ve Tokat'ta dış güçlerin tesiriyle ayaklanan Ermeniler daha sonra Sason Vak'ası'nı ortaya çıkardılar. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın da bu olayları kıskırtmak istemeleri iç ve dış basında büyük yankılar uyandırdı. Cevad Paşa bu olaylar sırasında padişahın aldığı emirleri yerine getirmekten başka bir şey yapamadığı gerekçeyle saraya bir lâyiha sunarak sadâret mevkîinin yetkilerinin genişletilmesini isteyince 1895 yılında görevinden alındı. 1897'de tekrar ortaya çıkan Girit meselesini halletmek üzere oraya gönderildi. Daha sonra Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Suriye eyaletini ziyareti sırasında onun mihmandarlığıyla görevlendirildi, fakat Beyrut'a gönderilmeyerek mer-

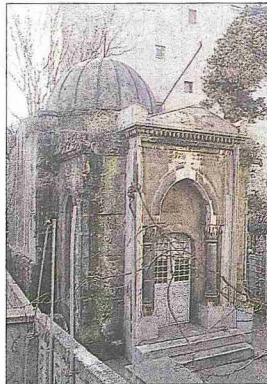
Cevad Paşa

kezi Şam'da bulunan Beşinci Ordu kumandanlığına tayin edildi. Bu görevde bir buçuk yıl kadar kalabildi. Bir süre önce yakalanmış olduğu tüberkülozdan dolayı Beşinci Ordu müşirliğinden istifa ederek İstanbul'a döndü, bir buçuk ay sonra da 9 Ağustos 1900 günü Nişantaşı'ndaki konağında vefat etti. Naaşı Fatih'teki Emîr Buhârî Zâviyesi karşısında anne ve babasının mezarlarının yanındaki kabristana defnedildi. Daha sonra buraya bir türbe yapıldı.

Zengin bir kütüphaneye sahip olan Cevad Paşa bunu dolaplarıyla birlikte İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne bağışlamıştır. Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında yüksek nişanlarla taltif edilen Cevad Paşa zeki, çalışkan ve dürüst bir kimse idi. Sadrazamlığı sırasında Bâbü'lî memurlarının boş zamanlarında kitap okumalarını sağlamak için Bâbü'lî'nin bahçesinde bir kütüphane yaptırmıştır. Yakin zamana kadar Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nın idare ve okuma salonu olarak kullanılan bu bina halen aynı kurumun birimlerinden birini teşkil etmektedir.

Cevad Paşa'nın kardeşi Şâkir Paşa da Osmanlı kumandanlarından olup bunun Halikarnas Balıkcısı olarak tanınan oğlu Cevat Şakir Kabaağaçlı son devir Türk hikâye ve roman yazarlarındandır.

Eserleri. Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca ve İtalyanca bilen Cevad Paşa oldukça hareketli geçen askerî ve siyasî hayatı boyunca bazı eserler de kaleme almıştır. 1. *Târîh-i Askerî-i Osmânî*. On cilt içinde yirmi kitap halinde yazmayı tasarladığı, fakat muhtemelen günümüze intikal eden üç cildini yazabildiği eserin I. cildinde (İstanbul 1297 r./1299) Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu, teşkilâtı, kırsalları, yeniçerilerin çeşitli yüzyıllardaki mevcutları, ulûfeleri, kıyafetleri, silâhları, âdetleri, isyanları ve nihayet ocağın ortadan kaldırılması ile bu ocağa asker

Cevad Paşa'nın türbesi - Fatih / İstanbul

yetiştiren Acemi Ocağı'nın teşkilâtından bahsetmektedir. Bu cilt yayımlandığı yıl, yeniçeri kıyafetleriyle silâhlarını ihtiva eden albüm şeklinde bir mecmua ile birlikte Fransızca olarak Paris'te de neşre dılmıştır (*Etat militaire ottoman depuis la fondation de l'Empire jusqu'à nos Jours*, 1882). *Târîh-i Askerî-i Osmânî*'nin II. cildi Nizâm-ı Cedid ve Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin teşkilâtlarına (İÜ Ktp., TY, nr. 4178), III. cildi ise Sultan Abdülmecid dönemindeki Osmanlı askerî teşkilâtına dairdir (İÜ Ktp., TY, nr. 6127). 2. *Târîh-i Askerî Hulâsası* (İstanbul 1291, 1311). XVI. yüzyıl sonuna kadar devletler arasındaki meşhur savaflara ve askerî düzenlemelere dair bir eserdir. 3. *Ma'lûmâtü'l-kâfiye fî memâliki'l-Osmâniyye* (İstanbul 1289). Osmanlı Devleti'nin kara ve deniz kuvvetlerine, vilâyetlerine, dağlarına, nehirlerine, halkına, ürünlerine, yollarına ve bazı devlet ricâline dair ansiklopedik bir eserdir. Sultan Abdülaziz zamanında askerî idâde ders kitabı olarak okutulmuştur.

Cevad Paşa 1879'dan itibaren tarih, matematik, sanayi ve ahlâkla ilgili yazılar yazdığı ve ancak yirmi dört sayı yayımlayabildiği *Yâdigâr* adlı bir dergi çıkarmıştır. Ayrıca şu eserleri de kaleme almıştır: *Riyâziyenin Mebâhis-i Dakîkası*; *Kimyânın Sanâiye Tatbîkini Hâvi Mebâhis-i Müffide* (İstanbul 1295); *Semâ yahud Kozmografya* (İstanbul 1296), *Telefon*.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Sicill-i Ahvâl Defterleri*, nr. 2, s. 1006 vd.; BA, *İrâde-Dâhiliyye*, nr. 43, 432, 440; Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul 1327, II, 598-607; *Osmanlı Müellifleri*, III, 43; Babinger (Üçok), s. 415-416; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, III, 1473-1534; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, 297-298; M. Tayyib Gökbilgin, "Cevad Paşa", *İA*, III, 111-113; Cavid Baysun, "Djaward Pasha, Aḥmad", *EI*² (İng.), II, 502; *TA*, X, 263-264.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

el-CEVÂHİR

(الجواهر)

Tantâvî Cevherî'nin
(ö. 1940)

Kur'ân-ı Kerîm tefsiri.

Kur'an-ı Kerim'i başta müsbet ilimler olmak üzere çeşitli ilimlerdeki esaslar, nazariyeler ve gelişmeler çerçevesinde tefsir eden Tantâvî, eserinin mukaddimesinde ve çeşitli yerlerinde kendisini böyle bir tefsir yazmaya sevkeden âmil-

leri açıklarken kâinattaki hârikulâde nizâm ve güzelliklere fitrî bir ilgi duyduğunu, müslüman âlimlerin eserlerinde bu hususlara önem vermediklerini, onların daha çok fıkıh ilmi üzerinde durduklarını ve bu konuda pek çok eser yazdıklarını söyler. Kur'ân-ı Kerim'de ahkâm âyetlerinin sayısının 150 civarında olduğunu belirten Tantâvî buna karşılık hemen her sûrede kâinatı, canlı cansız varlıkları ve çeşitli yönleriyle insanı ele alan pek çok âyet bulunduğunu, hatta bunlardan 750'sinin bu konulara açıkça yer verdiğini, bu durum karşısında müslümanların fıkıh ilminde çok şey bildikleri halde pozitif ilimlerde cahil kalmalarının aklen ve dinen izah ve tasvip edilemeyeceğini ortaya koyar (meselâ bk. *el-Cevâhir*, "Muqâddime", I, 2-3; II, 203, 207; XV, 53 vd.) ve eserinde bütün ilimleri mezcetmeye, din ile ilmin birbirine zıt olmadığını anlatmaya çalıştığını belirtir.

Tantâvî eserinde süreleri bölümlere ayırır ve bu bölümlerdeki âyetleri önce dirâyet tefsirlerindeki anlayış ve meto-
dun dışına çıkmadan muhtasar bir şe-
kilde tefsir eder. Daha sonra tefsir etti-
ği bazı lafızlar münasebetiyle "letâîf" adı-
nı verdiği (el-Laţîfetü'l-ûlâ, el-Laţîfetü's-
şânî... gibi) başlıklar altında faydalı gör-
düğü meselelere herhangi bir ilgi kur-
madan geçer, âyetlerden aldığı ilhamla
çeşitli konularda geniş bilgiler verir. Ye-
ri geldikçe Doğu ve Batı âlimlerinin fi-
kirlerinden, Tevrat ve İncil'den, özellikle
Barnaba İncil'i'nden nakillerde bulunur.
Tantâvî, cemiyetlerin ıslahı, bid'at, hurafe
ve taklitle mücadele konularında Mu-
hammed Abduh'un yolunda yürümüş-
tür. *el-Cevâhir* ayrıca çeşitli resimler,

haritalar ve şekillerle istatistikî bilgileri ihtiva eden bir ansiklopedi görünümünde olup belki de dünyada ilk resimli tefsir kitabı olma özelliğini taşımaktadır.

Tantâvî *işârî tefsir** ekolünün bazı temsilcilerinin tasavvufî tefsirde yaptıklarını ilmî tefsirde tek başına yapmış, Kur'an'ın ilmî ve kevnî i'câzını geniş olarak belirtmeye çalışmış ve bunda bir ölçüde başarılı da olmuştur. Ancak eser tefsir ilmi sahasında hiç kimsenin uygulamadığı metodundan dolayı bazı tenkitlere uğramış, Fahrreddin er-Râzî'ye yöneltilen tenkitlere Tantâvî de mâruz kalmıştır. Nitekim M. Reşîd Rızâ, "Fahrreddin er-Râzî'nin tefsiri için onda tefsirden başka her şey vardır denilmiştir. Gerçekte bu değerlendirme onun eserinden çok bu tefsir için uygundur" demektedir, içinde tefsirle ilgisi olmayan bilgiler bulunduğunu ve Kur'an'ın anlaşılması konusunda ona güvenilemeyeceğini belirtmektedir (*el-Menâr*, XXX, 515-517). Mâlik b. Nebî de eserin belli bir metodunun bulunmadığını söyler (*Kur'ân-ı Kerîm Mucizesi*, s. 21).

el-Cevâhir'e yöneltilen tenkitlerin hareket noktası, metodunun klasik tefsir metodlarına uymamasıdır. Bu eserin ilmi tefsir ekolünün ilk tefsiri olduğu göz önüne alınırsa bu konuda gösterilen hassasiyeti tabii karşılamak gerekir. Âyetlerin müsbet ilimlere işaret eden yönlerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyması ve ilmi tefsir hareketinin kendisiyle bir ekol hüviyeti kazanması sebebiyle *el-Cevâhir*'in tefsirler arasında önemli bir yere sahip bulunduğu kabul edilmelidir. Halen İran'da en çok okunan tefsirlerden biri olduğu bilinen eser, 1922'den

